

РЭПРЭСІЎНЫЯ ДЗЕЯННІ НЯМЕЦКІХ АКУПАЦЫЙНЫХ УЛАД СУПРАЦЬ ХРЫСЦІЯНСКІХ ЦЭРКВАЎ БЕЛАРУСІ

Вельмі складана сёння адзначна ахарактарызаваць палітыку нямецка-фашысцкіх акупацыйных улад у дачыненні да хрысціянскіх цэркваў Беларусі. З аднаго боку, немцы стымулявалі развіццё рэлігійнага жыцця на занятых тэрыторыях. З іншага боку, яны ж праводзілі значныя рэпрэсіўныя дзеянні супраць вернікаў, святароў, царкоўных іерархаў, знішчалі храмы і іх унутранае ўбранства. Нам хацелася б разгледзець менавіта рэпрэсіўныя дзеянні ворага. Як нам падаецца, большасць акцый (калі не ўсе), праведзеных нямецкімі ўладамі ў дачыненні да хрысціянскіх цэркваў Беларусі, мела ў першую чаргу не ўнутраны і аб'ектыўна абгрунтаваны, а знешне навязаны, змушаны характар. Нават самыя добра-зычлівыя мерапрыемствы зыходзілі выключна з мэтай і задач новай улады і яе ідэалогіі.

Праводзячы генацыд і рабаванне мясцовага насельніцтва, яго матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, акупацыйныя ўлады выпрацавалі даволі складаную і, у некаторай ступені, супярэчліваю палітыку ў адносінах да канфесій. Паводле меркавання даследчыка М.Шкароўскага, гэтая палітыка не мела дакладнага выражэння, хутчэй зводзілася да спробаў стварэння новай рэлігіі на аснове ідэалогіі нацызму і «выпраўленага» «дэіудаізаванага» хрысціянства [1].

Нямецкія ўлады не перашкаджалі адкрыццю храмаў, асабліва праваслаўных, якія былі закрыты саветамі. Часам іх прадстаўнікі нават прысутнічалі пры адкрыцці цэркваў, пра што адразу ж паведамлялася ў друку. Апрача аднаўлення храмаў, што існавалі раней, у некаторых мясцінах будаваліся і новыя. Напрыклад, дзякуючы намаганням протаіерэя І. Голуба, у 1943 г. была пабудавана новая царква ў Козараве. У выніку на пачатак 1945 г. колькасць цэркваў на Беларусі дасягнула 1044, па іншых звестках – 1093. Была арганізавана работа па надрыхтоўцы і пасвячэнні новых святароў. За перыяд з 1941 па 1945 г. на Беларусі ў сан пасвечаны 213 чалавек [2]. Пасля доўгіх гадоў панавання «ваяўнічых бязбожнікаў», знішчэння храмаў падобныя дзеянні не маглі не выклікаць радасці ў мясцовага насельніцтва. У выніку вялікая колькасць вернікаў звярталася з просьбамі і заявамі аб адкрыцці новых святыняў. Аднак нельга лічыць, што нямецкія ўлады кіраваліся выключна патрэбамі грамадства, задавальняючы яго просьбы і заявы. Галоўнай прычынай было папулісцкае жаданне заваяваць давер насельніцтва, павысіць свой аўтарытэт і стымуляваць масавую непрыязнасць да савецкай «бязбожнай» улады і прыхільнага да яе насельніцтва.

Часам у сваіх дзеяннях па штучным распаўсюджанні рэлігійнасці нямецкія ўлады сур'ёзна памыляліся. Так, сурова забаранялася працаваць па нядзелях. Парушальнікаў дадзенага загаду штрафавалі і нават расстрэльвалі. Праваслаўнаму насельніцтву прадпісвалася ўсе рэлігійныя святы адзначаць па старым стылі, у кожным доме мець абразы, насіць на шыі крыжы, хрысціцца перад і пасля прыняцця ежы. Усе раней здзейсненыя грамадзянскія акты аб'яўляліся несапраўднымі. Гэта ў першую чаргу тычылася рэгістрацыі дзяцей, вянчанняў, смерці. Насельніцтва абавязвалася праводзіць іх па рэлігійных абрадах.

Для паслаблення ўплыву Масквы на беларускія землі акупацыйныя ўлады паспрабавалі аднавіць папулярную ў 1920-я гады, але канчаткова не здзейсненую ідэю аўтаноміі беларускай праваслаўнай царквы, незалежнай ад Маскоўскай патрыярхіі. Неабходнай умовай рэлігійнага жыцця становілася беларуская мова. Святары павінны былі быць беларусамі. Нават калі дапусціць, што патрэба аўтакефаліі беларускай праваслаўнай царквы мела аб'ектыўны характар і ішла з царкоўнага асяроддзя, то рэалізацыя гэтай патрэбы адбывалася ў форме дырэктываў, загадаў, што паступалі зверху, г. зн. ад нямецкіх уладаў, пад іх непасрэдным наглядам і кіраўніцтвам.

Ствараць у другі раз беларускую аўтакефальную царкву ў складаных умовах вайны належала 74-гадоваму архіепіскапу Панцеляймону і епіскапу Бенедыкту, якія на пачатак вайны засталіся жыць у Жыровічах. Яшчэ ў 1920-я гады Панцеляймон не падтрымаў ідэю стварэння праваслаўнай аўтакефальнай царквы ў Польшчы, за што доўгія гады знаходзіўся на пакоі ў Жыровічах. Ён і зараз не жадаў самастойнасці, аддзялення беларускай царквы ад Маскоўскай патрыярхіі (як і епіскап Бенедыкт). За сваю настойлівасць на Саборы епіскапаў (сакавік 1942 г.) Панцеляймон 2 чэрвеня 1942 г. быў адхілены нямецкімі ўладамі ад кіравання царкоўнымі справамі і адпраўлены ў былы манастыр у Лядах Смалявіцкага раёна, пасля перавезены ў Вілейку, дзе жыў пад наглядам нямецкай ваеннай паліцыі, пакуль яму не дазволілі вярнуцца ў Мінск, ужо пасля правядзення Усебеларускага царкоўнага Сабора, які абвясціў пра ўтварэнне Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. Таму асноўная праца па правядзенні Сабора праводзілася пад кіраўніцтвам епіскапа Філафея, таксама значна абмежаванага ўладамі ў правах [3].

Вядома нямала прыкладаў, калі царкоўнаслужыцелі актыўна працавалі на немцаў. У такім разе шматлікія рэпрэсіўныя акцыі (адпраўка людзей у Германію, агрэсіўная агітацыя і здача немцам партызанаў) праводзіліся пры іх непасрэдным удзеле. Але большасць святароў у перыяд нямецкай акупацыі станавілася на шлях барацьбы з нацыстамі. Вядома шмат выпадкаў, калі святары, ахвяруючы сваім жыццём, дапамагалі партызанам, выратаўвалі грамадзян ад выгнання ў Германію альбо расстрэлу незалежна ад іх веравызнання і нацыянальнасці. Фашысты, не вагаючыся, знішчалі святароў, спальвалі храмы (часам з вернікамі), як толькі даведваліся пра сувязі вернікаў з партызанамі. Часам партызаны або прапольскія дзеячы правакавалі немцаў на ліквідацыю святароў, асабліва прыхільнікаў аўтакефаліі. Адрозна ж немцамі знішчаліся святары яўрэйскага паходжання.

Да рымска-каталіцкай канфесіі акупацыйныя ўлады ставіліся больш стрымана і нават варожа, разглядаючы яе як пятую калону польскага нацыянальнага руху. Ужо ў першыя дні гітлераўскай агрэсіі ліквідаваны шэраг каталіцкіх святароў. Пасля ўстанаўлення акупацыйнага рэжыму на Беларусі пачаліся масавыя рэпрэсіі [4]. Прыбыўшыя на ўсход палякі-ксяндзы атрымалі ад немцаў загад спыніць сваю дзейнасць і выехаць туды, адкуль яны прыбылі. Аднак ксяндзы не падпарадкаваліся і працавалі далей па парафіях. Усе яны былі арыштаваныя нямецкімі ўладамі і расстраляныя. Такі самы лёс напаткаў наступныя групы палякаў-ксяндзоў, камандзіраваных ва Усходнюю Беларусь. Нягледзячы на гэта, аж да 1944 г. яны ўсё роўна пасылаліся. Шматлікія арышты і забойствы ксяндзоў прывялі да таго, што касцёлы заставаліся без душпаствараў. Была закрыта Духоўная семінарыя, арыштаваны прафесары тэалагічнага факультэта, а таксама 70 клірыкаў, 50 з якіх вывезены на работы ў Германію. Пад шырокія рэпрэсіі патрапілі насельнікі мужчынскіх і жаночых манастыроў.

Частка Гродзеншчыны адышла ў склад Усходняй Прусіі, а Брэстчыны – у рэйхскамісарыят Украіна. Гэта звужала магчымасці каталікоў, бо менавіта на заходніх тэрыторыях Беларусі каталіцтва было больш распаўсюджаным. Адраджэнне каталіцкага жыцця стрымлівалася адсутнасцю цэнтра кіравання касцёлам. Нямецкія ўлады забаранілі здольнаму на гэта біскупу Магілёўскаму і Мінскаму Б.Слоцкану займацца адміністрацыйнай дзейнасцю на тэрыторыі Беларусі. Гэтую ролю пачаў выконваць вядомы каталіцкі дзеяч, доктар тэалогіі С.Глякоўскі. Шмат зрабіў для актывізацыі каталіцкага жыцця вядомы прыхільнік беларусізацыі касцёла ксёндз В.Гадлеўскі. Аднак пашырэнне ўплыву каталіцтва выклікала незадавальненне ў рускіх праваслаўных элементаў. Пачалі з'яўляцца даносы з абвінавачваннямі ў польскасці, а за імі – расстрэлы. Трагічна абарвалася жыццё С.Глякоўскага, В.Гадлеўскага і іншых каталіцкіх святароў. Вядомыя і шматлікія гераічныя ўчынкі беларускіх ксяндзоў і манахаў (напрыклад, ксяндзоў Росіцы, манахак з Наваградка). Шмат святароў загінула пры правядзенні карных акцый супраць мірнага насельніцтва ці было закатавана ў шматлікіх лагерах смерці [5]. Некаторыя прадстаўнікі рымска-каталіцкага духавенства супрацоўнічалі з партызанамі, іншыя – з немцамі або з Арміяй Краёвай.

Пасля акупацыі Беларусі нямецка-фашысцкімі войскамі прымаліся захады па актывізацыі дзейнасці уніяцкіх абшчын. У пачатку 1942 г. экзархат уніяцкай царквы на чале з А.Неманцэвічам выйшаў з падполля і дамогся ад акупацыйных улад яго афіцыйнага прызнання, што не спадабалася некаторым рэлігійным колам, у прыватнасці мітрапаліту Панцеляймону. У жнівеньскую ноч 1942 г. у Альберцінскім манастыры гестапа арыштавала А.Неманцэвіча. Праз пэўны час яго след згубіўся. Пасля арышту А.Неманцэвіча Альберцінскі манастыр быў разагнаны, парафія ліквідавана, а намеснік экзарха айцец Л.Гарошка вымушаны быў заняцца педагагічнай працай, а пасля эміграваць.

Значна павялічылася за гады вайны колькасць пратэстанцкіх суполак. Адны з іх падтрымлівалі нямецкія ўлады, як суполка ЕХБ у Ваўкавыску. Былі і адваротныя выпадкі. У в.Шаломі Другія Слаўгарадскага раёна ўсе вернікі адмовіліся карыстацца нямецкімі пашпартамі. Тады іх па чарзе вы-

водзілі са строю і прапаноўвалі ўзяць гэты дакумент. Немцы расстралялі 32 чалавек, і толькі 17-гадовая дзяўчына, з дазволу бацькоў, узяла пашпарт і засталася жывой [6].

Такім чынам дачыненні нямецкіх акупацыйных уладаў і хрысціянскіх цэркваў на Беларусі мелі даволі складаны характар, але складваліся пераважна не па тыпе супрацоўніцтва і раўнапраўя, а пры непасрэдных спробах аднаго боку падпарадкаваць другі. Гітлераўцы імкнуліся па-магчымасці поўна ахапіць сваім кантролем усе сферы рэлігійнага жыцця на занятых тэрыторыях. Пры наяўнасці нейкіх супярэчнасцей яны свабодна выкарыстоўвалі рэпрэсіўныя сродкі.

ЛІТАРАТУРА

1. Шкаровский М. В. Нацистская Германия и Православная Церковь. М., 2002; Он же. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. М, 2000.
2. Канфесіі на Беларусі (канец XVIII–XX ст.). Мн., 1998. С. 219–220.
3. Касяк І. З гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу. Нью-Йорк, 1956. С. 89–116.
4. Ярмусік Э.С. Католический Костёл в Белоруссии в годы второй мировой войны (1939–1945). Гродно, 2002. С. 140–141.
5. Няхай сведчанне іх веры на забудзеца. Непакалянаў, 2000. С. 22–27.
6. Канфесіі на Беларусі ... С. 230.